

ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN — POLONIA

VOL. XIX, 2

SECTIO H

1985

Institut Metod Rachunku Ekonomicznego
Akademii Ekonomicznej w Krakowie

Władysław KWIECIŃ

**Proces dezintegracji małżeństw
w Republice Federalnej Niemiec**

Процесс разпада браков в Федеративной Республике Германии

The Process of Disintegration of Marriages in the Federal Republic of Germany

OGÓLNA LICZBA ROZWIĄZANYCH MAŁŻEŃSTW

Procesowi tworzenia się nowych związków małżeńskich towarzyszy proces rozpadu dotychczasowych małżeństw, proces zrywania i zanikania istniejących norm współżycia małżeńskiego. Proces rozpadania się małżeństw następuje bądź wskutek zgonu jednego ze współmałżonków, bądź wtedy, gdy nastąpi rozkład i niechęć ze strony jednego lub obydwu małżonków do kontynuowania dotychczasowego współżycia małżeńskiego. Rozpad małżeństw może więc nastąpić bądź z przyczyn naturalnych, bądź na skutek prawomocnych orzeczeń sądowych o rozwodach lub unieważnieniach małżeństw.¹

Z materiału statystycznego zawartego w tab. 1 wynika, iż w badanym okresie występowały znaczne nieregularności w liczbie rozpadających się małżeństw. Miały miejsce tendencje wzrostu i spadku. I tak, w latach 1960—1975 liczba rozwiązanych małżeństw w RFN wykazywała wzrost. W ciągu tego piętnastolecia bezwzględna liczba rozwiązanych małżeństw wzrosła z 328 094 w roku 1960 do 442 257 w 1975 r., czyli o 114 163 małżeństwa. W następnych trzech latach (1976—1978) liczba

¹ Istnieją oczywiście i takie małżeństwa, które figurują tylko w rejestrach urzędów stanu cywilnego, a faktycznie zostały zerwane. Nie wnoszą one pozwu o rozwód nie chcąc wynosić na zewnątrz tajemnic prywatnego życia bądź wola odkładać pieniądze na nabycie rzeczy do nowo zawartych związków nieformalnych.

rozwiązanych małżeństw zmalała z 434 902 w 1976 do 352 242 w roku 1978, czyli o 82 660. Wreszcie ostatnie dwa lata rozpatrywanego okresu charakteryzowały się ponownym wzrostem liczby rozwiązanych małżeństw; przekraczając w r. 1980 poziom 418 tys.

W ciągu badanych lat w ogólnej liczbie rozwiązanych małżeństw przeważały małżeństwa, których rozpad nastąpił z przyczyn naturalnych, tj. wskutek zgonu jednego z małżonków. Średnio biorąc około 60% rozwiązanych małżeństw rozpadło się z powodu zgonu męża, a około 24% na skutek śmierci żony.

Z przytoczonych liczb wynika, że w badanych latach coraz liczniej występowały w RFN przypadki rozpadu małżeństw w wyniku rozwodów. Świadczą o tym zarówno liczby absolutne, jak i liczby procentowe (tab. 1).

Tab. 1. Liczba rozwiązanych małżeństw w latach 1960—1980
The number of the dissolved marriages in the years 1960—1980

Lata	Ogółem ¹	Zgon męża		Zgon żony		Rozwód	
		razem	proc. ²	razem	proc. ²	razem	proc. ²
1960	328 094	191 160	58,3	87 613	26,7	48 874	14,9
1970	413 575	238 390	57,6	98 474	23,8	76 520	18,5
1975	442 257	239 804	54,2	95 521	21,6	106 829	24,2
1976	434 902	233 649	53,7	92 890	21,4	108 258	24,9
1977	388 838	225 218	57,9	88 874	22,9	74 658	19,2
1978	352 242	239 243	65,4	89 421	25,4	32 462	9,2
1979	368 422	238 000 ³⁾	64,6	91 369 ³⁾	24,8	79 990	10,6
1980	418 072	227 538 ³⁾	54,4	94 312 ³⁾	22,6	96 222	23,0

¹ Wraz z małżeństwami unieważnionymi; ² Odsetek ogółu rozwiązanych małżeństw; ³ Wielkości oszacowane.

Źródło: Ch. Höhn; U. Mammey, K. Schwarz: *Die demographische Lage in der Bundesrepublik Deutschland*, "Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft", Heft 2, 1980, tab. 16 s. 157.

Czytając liczby tab. 2 należy stwierdzić, że w RFN tylko w pierwszej dekadzie lat rozpatrywanego okresu występowała nadwyżka zawieranych małżeństw nad liczbą rozpadających się małżeństw. W drugiej natomiast dekadzie lat liczba małżeństw rozwiązanych przewyższała liczbę małżeństw zawieranych.

Przedstawioną tendencję potwierdzają również wskaźniki rozpadu małżeństw, wyrażające relację liczby małżeństw rozwiązanych w ciągu roku do liczby małżeństw zawartych w tym samym roku (tab. 2).

Tab. 2. Wskaźniki rozpadu małżeństw w RFN
Ratios of the break-ups of marriages in West Germany

Lata	Ogólna liczba małżeństw			Wskaźniki rozpadu małżeństw
	zawartych	rozwiązanych	różnice	
1960	521 445	328 094	+195 351	62,9
1970	444 510	413 575	+ 30 935	93,0
1975	386 681	442 257	- 55 576	114,4
1976	365 728	434 902	- 69 174	118,9
1977	358 487	388 838	- 30 351	108,5
1978	328 215	352 242	- 24 027	107,3
1979	344 823	368 422	- 23 599	106,8
1980	362 408	418 072	- 55 664	115,4

Zródło: Obliczenia własne.

LICZBA MAŁŻEŃSTW ROZWIEDZIONYCH

W rozpatrywanym dwudziestoleciu wystąpił w RFN problem coraz większej nietrwałości związków małżeńskich. Świadczą o tym rosnące liczby rozwodów. W tabeli 3 podajemy absolutne liczby rozwodów w RFN oraz wskaźniki rozwodów w przeliczeniu na 10 tys. ludności oraz na 10 tys. istniejących małżeństw w latach 1960—1980.

W latach 1960—1980 liczba rozwiedzionych małżeństw w RFN miała tendencję wzrostową. Na początku rozpatrywanego dwudziestolecia liczba orzeczonych sądownie rozwodów wynosiła 48 874, a w roku końcowym wyniosła 96 222. Nastąpił więc niemal dwukrotny wzrost liczby rozwodów. W r. 1980 wskaźnik dynamiki osiągnął poziom 196,88‰. Największą liczbę rozwodów orzekły sądy rodzinne w RFN w r. 1976 osiągając poziom 108 258 rozwodów. Najmniejszą zaś liczbę rozwodów wynoszącą 32 462 zarejestrowano w r. 1978. Ten drastyczny spadek liczby rozwodów łączył się z faktem wprowadzenia w RFN z dniem 1 lipca 1977 r. nowelizacji przepisów prawa rodzinnego (w tym i rozwodowego).² Jak wykazują dane tab. 3 spadek liczby rozwodów w latach 1977 i 1978 miał charakter tylko przejściowy, ponieważ już od r. 1979 liczba rozwodów wykazywała tendencję wzrostową.

² Stare prawo rodzinne (i rozwodowe) obowiązywało w RFN od r. 1946 do 30 czerwca 1977 r. Nowe prawo rodzinne obowiązuje w RFN od 1 lipca 1977 r. Szczegóły o starym i nowym prawie rozwodowym (i jego skutkach) zawiera publikacja Ch. Höhn: *Rechtliche und demographische Einflüsse auf die Entwicklung der Ehescheidungen seit 1946*. „Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft”, Heft 3/4, 1980, ss. 335—369.

Tab. 3. Rozwody w RFN w latach 1960—1980
Divorces in West Germany in the years 1960—1980

Rok	Ogółem	Wskaźniki 'dynamiki (1960 = 100)	Rozwody na 10 tys.	
			ludności	istniejących małżeństw
1960	48 874	100,00	8,8	35,7
1961	49 271	100,81	8,8	35,9
1962	49 508	101,30	8,7	35,1
1963	50 833	104,01	8,8	34,6
1964	55 698	113,96	9,5	37,5
1965	58 718	120,14	10,0	39,2
1966	58 730	120,17	9,8	38,7
1967	62 835	128,57	10,5	41,0
1968	65 264	133,54	10,8	42,3
1969	72 300	147,93	11,9	46,9
1970	76 520	156,57	12,6	50,9
1971	80 444	164,59	13,1	51,7
1972	86 614	177,22	14,0	55,2
1973	90 164	184,48	14,5	57,3
1974	98 584	201,71	15,9	62,4
1975	106 829	218,58	17,3	67,4
1976	108 258	221,50	17,5	68,8
1977	74 658	152,76	12,2	47,7
1978	32 462	66,42	5,3	20,8
1979	79 490	162,64	13,0	51,0
1980	96 222	196,88	15,6	61,5

Zródło: Ch. Höhn: *Rechtliche und demographische Einflüsse auf die Entwicklung der Ehescheidungen seit 1946*. "Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft", Heft 3/4, 1980, tab. 1, s. 338.

W związku z tym warto dodać, że w r. 1978 został osiągnięty w RFN najniższy stan rozwodów w okresie od zakończenia drugiej wojny światowej. Jednak już w r. 1979 wzrosła nowa fala rozwodów i prawie dwu i półkrotnie (244,9⁰/o) przekroczyła stan z r. 1978; a w r. 1980 przewyższyła go bez mała trzykrotnie (296,4⁰/o). Załamanie się trendu rozwodów w r. 1978 było efektem zmian w przepisach prawa rozwodowego. A więc owe załamanie się dotychczasowej tendencji rozwodów w RFN spowodował czynnik legislacyjny.

Omówioną powyżej ewolucję rozwodów w RFN potwierdzają również współczynniki rozwodów brutto (na 10 tys. ludności) i netto (na 10 tys. istniejących małżeństw). Jak wynika z przeprowadzonych obliczeń w ciągu lat sześćdziesiątych poziom stopy rozwodów w RFN przyjmował wielkości rzędu od 8,8 do 10 na 10 tys. ludności. Natomiast lata siedemdziesiąte charakteryzowały się znacznym wzrostem częstości rozwodów; z 12,6 prodecymili w r. 1970 do 17,5 prodecymili w r. 1976. Jedynie w latach 1977 i 1978 zarejestrowano spadek częstości rozwodów na 10 tys. ludności, ale było to spowodowane wspomnianym już czynnikiem legislacyjnym. Zresztą spadek ten miał charakter efemeryczny, gdyż już

w r. 1979 stopa rozwodów podniosła się do 13, a w r. 1980 wzrosła do poziomu 15,6 prodecymili.

O narastającym zjawisku częstości rozwodów w RFN świadczą także wielkości tzw. współczynnika rozwodów netto. Te współczynniki również potwierdzają fakt, że lata 1960—1976 należały w RFN do okresu, charakteryzującego się znacznym i nieprzerwanym wzrostem częstości rozwodów na 10 tys. istniejących małżeństw. Jeżeli w r. 1960 wskaźnik ten równał się 35,7, to w 1976 osiągnął poziom 68,8. Wprawdzie wspomniany już czynnik legislacyjny obniżył wielkość współczynników rozwodów netto w r. 1977 do 47,7 prodecymili a w 1978, nawet do 20,8 prodecymili, ale już w dwóch następnych latach stopa rozwodów netto wykazywała wyraźną tendencję wzrostową.

Na podkreślenie zasługuje fakt, iż w ciągu rozpatrywanego dwudziestolecia liczba rozwodów w RFN miała tendencję rosnącą (rozwody wzrosły niemal w dwójnasób — 196,9⁰/o), podczas gdy liczba zawieranych małżeństw ustawicznie malała (małżeństwa spadły o 30,5⁰/o) (tab. 4).

Tab. 4. Relacja orzeczonych rozwodów do zawartych małżeństw w RFN w latach 1960—1980

Relationship between the adjudicated divorces and the contracted marriages in West Germany in the years 1960—1980

Lata	Ogólna liczba		Udział procentowy rozwodów	Wskaźniki	dynamiki
	zawartych małżeństw	orzeczonych rozwodów		małżeństw 1960 = 100	rozwodów 1960 = 100
1960	521 445	48 874	9,37	100,00	100,00
1961	529 901	49 271	9,30	101,62	100,81
1962	530 640	49 508	9,33	101,76	101,30
1963	507 644	50 833	10,00	97,35	104,01
1964	506 182	55 698	11,00	97,07	113,96
1965	492 128	58 718	11,93	94,38	120,14
1966	484 562	58 730	12,12	92,93	120,17
1967	483 101	62 835	13,00	92,65	128,57
1968	444 150	65 264	14,69	85,18	133,54
1969	446 586	72 300	16,19	85,64	147,93
1970	444 510	76 520	17,21	85,25	156,57
1971	432 030	80 444	18,62	82,85	164,59
1972	415 132	86 614	20,85	79,61	177,22
1973	394 603	90 164	22,85	75,67	184,48
1974	377 265	98 584	26,13	72,35	201,71
1975	386 681	106 829	27,63	74,16	218,58
1976	365 728	108 258	29,60	70,14	221,50
1977	358 487	74 658	20,83	68,75	152,76
1978	328 215	32 462	9,89	62,94	66,42
1979	344 823	79 490	23,05	66,13	162,64
1980	362 408	96 222	26,55	69,50	196,88

Źródło: 'Ch. Höhn, U. Mammey, K. Schwarz: Die demographische Lage in der Bundesrepublik Deutschland. "Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft", Heft 2, 1980, tab. 10, s. 152 i tab. 17, s. 159 oraz obliczenia własne.

W celu dalszej charakterystyki zjawiska rozwodów w RFN posłużyliśmy się inną miarą rozwodów, a mianowicie stosunkiem procentowym liczby rozwiedzionych małżeństw do liczby małżeństw zawartych w danym roku.

Z liczb tabeli 4 wynika, że w ciągu lat 1960—1976 występował w RFN ustawiczny wzrost odsetka rozwodzących się małżeństw. Należy stwierdzić, że poziom obliczonych wskaźników jest relatywnie wysoki i co najważniejsze nasilenie ich wzrostu jest dość znaczne. Przykładowo, jeżeli do połowy lat sześćdziesiątych co dziesiąte małżeństwo w RFN kończyło się rozwodem, to w połowie lat siedemdziesiątych już blisko co trzecie małżeństwo ulegało dezintegracji wskutek rozwodu. Wprowadzenie z dniem 1 lipca 1977 r. znowelizowanego prawa rozwodowego, spowodowało względnie pozytywną sytuację, bo np. w r. 1978 stosunek procentowy orzeczonych rozwodów do zawartych małżeństw spadł do poziomu 9,89%, a więc do poziomu z początku lat sześćdziesiątych. Oczywiście ta relatywnie pozytywna sytuacja miała jedynie charakter przejściowy i nader krótkotrwały, bo już w r. 1979 omawiany wskaźnik przekroczył 23%, a w 1980 osiągnął poziom 26,55%.³

Spróbujmy określić poziom stopy rozwodów w RFN wśród wybranych krajów europejskich, na podstawie liczb ujętych w tabeli 5.

W r. 1960 tylko w czterech z rozpatrywanych krajów europejskich mianowicie: Holandii (0,49), Polsce (0,5), Belgii (0,5) i Francji (0,66) stopa rozwodów była niższa niż w RFN. W pozostałych dziesięciu krajach stopa rozwodów górowała nad RFN, przy czym, najwyższy poziom wskaźnika rozwodów zarejestrowano w takich krajach, jak Węgry (1,7), Dania (1,46), NRD (1,4) i ZSRR (1,3).

Gdy chodzi o poziom stopy rozwodów w r. 1980, to RFN uplasowała się na dziewiątym miejscu wśród rozpatrywanych krajów europejskich. Niższy poziom wskaźników rozwodów na 1 tys. ludności osiągnęły wów-

³ Obserwowany w RFN spadek rozwodów po wprowadzeniu nowych przepisów w dotychczasowym prawie rozwodowym jest potwierdzeniem tezy o możliwości oddziaływania na częstość rozwodów przez posunięcia legislacyjne. Istnieją w tym zakresie liczne przykłady. W Niemczech po objęciu rządów przez Hitlera, częstość rozwodów wzrosła w 1934 r. do 8,2 na 10 tys. ludności; do tego czasu nie przekraczała 6,5. Spowodowane to było zmianą procedury sądowej w zakresie rozwodów (Por. P. Fl a s k ä m p e r: *Die Bevölkerungsstatistik*, Hamburg 1962, s. 249). Interesującym jest również przykład Węgier, gdzie zmiana przepisów oraz procedury sądowej spowodowała znaczne wahnięcia w liczności rozwodów w 1946 r. i po 1953 r. (Por. *Wstęp do demografii*, pod red. E. Szabady, Warszawa 1967, s. 187). Podobnie w Rumunii po wprowadzeniu nowych przepisów prawa rozwodowego stopa rozwodów w 1968 r. spadła do 2 na 10 tys. ludności, a przed wprowadzeniem tych przepisów dochodziła do 20 na 10 tys. ludności (Por. *Anuarul Statistic al Republicii Socialiste Romania* 1970 s. 68—69). Cytuję za E. Rossetem: *Demografia Polski*, tom 2, Warszawa 1975, s. 127.

Tab. 5. Rozwody w wybranych krajach europejskich w latach 1960—1980

Divorces in selected European countries in the years 1960—1980

Kraje	Rozwody na 1 tys. ludności				
	1960	1970	1965	1975	1980
Austria	1,13	1,16	1,40	1,43	1,65 ^a
Belgia	0,50	0,59	0,68	1,12	1,37
Bułgaria	0,90	1,10	1,20	1,26	1,48
Czechosłowacja	1,12	1,32	1,74	2,18	2,20
Dania	1,46	1,37	1,93	2,62	2,55 ^a
Francja	0,66	0,72	0,79	1,27	1,39
Holandia	0,49	0,50	0,79	1,47	1,69 ^a
Jugosławia	1,20	1,11	1,01	1,18	1,06
NRD	1,40	1,60	1,61	2,47	2,68
RFN	0,88	1,00	1,26	1,73	1,56
Polska	0,50	0,75	1,05	1,21	1,12
Szwecja	1,20	1,24	1,64	3,14	2,41
Węgry	1,70	2,00	2,20	2,46	2,60
ZSRR	1,30	1,60	2,60	3,08	3,50

^a Wielkości dla r. 1979.

Źródło: Rocznik Statystyczny 1976, Warszawa 1976, tab. 13 (871), s. 552; Rocznik Statystyczny 1982, Warszawa 1982, tab. 14 (839), s. 499.

czas: Jugosławia (1,06), Polska (1,12), Belgia (1,37), Francja (1,39) oraz Bułgaria (1,48). W r. 1980 najwyższe lokaty pod względem wielkości stopy rozwodów osiągnęły takie kraje europejskie, jak ZSRR (3,5), NRD (2,68), Węgry (2,6), Dania (2,55) i Szwecja (2,41).

Gdy chodzi o porównanie mierników rozwodów w RFN z naszym krajem, to zarówno wskaźniki przeliczone na 1 tys. ludności, jak i na 1 tys. istniejących małżeństw, wykazywały w RFN wyższy poziom, o czym świadczą liczby tabeli 6.

Tab. 6. Współczynniki rozwodów w Polsce i RFN w latach 1960—1980
Coefficients of divorces in Poland and West Germany in the years 1960—1980

Wyszczególnienie	Na 1 tys. mieszkańców					Na 1 tys. małżeństw				
	1960	1965	1970	1975	1980	1960	1965	1970	1975	1980
Polska	0,5	0,8	1,1	1,2	1,1	2,3	3,4	4,6	5,1	4,6
RFN	0,9	1,0	1,3	1,7	1,6	3,6	3,9	5,1	6,7	6,2

Źródło: Rocznik Statystyczny 1976, Warszawa 1976, tab. 24 (72), s. 46; Rocznik Statystyczny 1982, Warszawa 1982, tab. 18/75, s. 43; tab. 3 niniejszego artykułu.

Reasumując należy stwierdzić, że w badanych latach współczynniki rozwodów w RFN nie należały do najwyższych w Europie. Warto w związku z tym przytoczyć opinię nestora polskich demografów E. Rosseta, iż walor poznawczy stopy rozwodów jest ograniczony i nie zawsze może w pełni oddawać istniejący stopień dezintegracji małżeństw. Wysokie współczynniki rozwodów „(...) stanowią niewątpliwy dowód szerokiego rozpowszechnienia zjawiska dezorganizacji życia rodzinnego, niskie nie dają jasnego obrazu sprawy. I nie ma co chełpić się niskimi liczbami rozwodów, jeśli nie stoi za nimi autentyczna trwałość związków małżeńskich”.⁴ Nie ulega wątpliwości, że właśnie w RFN nastąpiło poważne obniżenie roli rodziny jako podstawowej komórki społecznej i miejsca wychowywania dzieci. Ze spadkiem społecznej świadomości o roli rodziny nastąpił natomiast wzrost liberalizmu opinii społecznej RFN wobec rozwodów i rozwodzących się. W tym też — między innymi — należy upatrywać głównego źródła wzrostu liczby rozwodów.

CZAS TRWANIA MAŁŻEŃSTW PRZED ROZWODEM

Ścisłe określenie czasu trwania małżeństw przed rozwodem natrafia na pewne trudności. Najczęściej czas wspólnego pożycia określa się jako różnicę pomiędzy rokiem zawarcia małżeństwa i rokiem sądownie orzeczonego rozwodu. Dość często okres trwania małżeństwa przed rozwodem ustala się na podstawie daty zawarcia związku małżeńskiego a datą wniesienia do sądu powództwa o rozwód.

Wymienione sposoby określania czasu trwania małżeństwa budzą dość istotne zastrzeżenia. Nigdy bowiem nie jest tak, że małżonkowie wnoszą o rozwód dziś, ponieważ wczoraj uznali, że ich małżeństwo nie jest do uratowania. Zazwyczaj małżeństwo bywa zerwane znacznie wcześniej, zanim wpływa do sądu powództwo o rozwód. Ponadto, procedura rozwodowa od złożenia wniosku do orzeczenia wyroku wymaga dość znacznego upływu czasu, a w przypadkach złożonych może trwać nawet kilka lat. Stąd informacje o czasie trwania małżeństwa należy traktować z pewnym dystansem, ponieważ faktyczny czas trwania małżeństwa bywa krótszy niż wynikałoby to z publikowanych danych statystyki urzędowej.⁵

⁴ E. Rosset: *Społeczne aspekty problemu rozwodów*. „Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny” 1981, zes. 4, ss. 267—268.

⁵ Przy ustalaniu czasu trwania małżeństwa przed rozwodem w RFN występowały trudności łączące się z tym, iż dane, jakimi dysponowaliśmy w tym zakresie nie dotyczyły całego okresu badawczego, lecz tylko niektórych końcowych podokresów. Ponadto, czas trwania małżeństwa w tych podokresach sklasyfikowano w różnych przedziałach czasowych (niejednakowe przedziały lat), co w bardzo poważnym stopniu utrudniało analizę porównawczą i wyciąganie wniosków ogólnych.

Liczne badania demograficzne ujawniły prawidłowość, iż podejmowanie decyzji rozwodu występuje w relatywnie krótkim okresie trwania małżeństwa i maleje wraz z jego wydłużaniem. Prawidłowość tę potwierdzają również dane zachodniemieckie, dotyczące lat 1970—1978. Wynika z nich, iż w rozpatrywanych latach pierwszy próg kryzysu małżeńskiego występował po 3 latach wspólnego pożycia. Po 3 latach wspólnego pożycia rozwiodło się w 1970 r. 22,4⁰/o małżeństw, 20,3⁰/o w 1976 i 24,1⁰/o w 1978 r. Tak więc jeżeli w r. 1976 po 3 latach rozpadło się co piąte małżeństwo, to w 1978 rozpadło się już prawie co czwarte małżeństwo. Tak więc, już po trzech latach kończyła się wzajemna fascynacja a dominować zaczynały trudne obowiązki, związane z prowadzeniem wspólnego gospodarstwa domowego oraz opieką i wychowywaniem dzieci. Nie bez znaczenia były tu również takie czynniki, jak różnice temperamentów, zawody i niedosyty emocjonalne, dysharmonia seksualna, odmienne sposoby spędzania wolnego czasu itp. Te więc czynniki w trzyletnim okresie trwania pożycia małżeńskiego szczególnie się potęgują i stanowią główne przyczyny zrywania związków małżeńskich.

Następnym progiem kryzysu małżeńskiego był okres 4—11 lat wspólnego pożycia. Na tym progu potknęło się w r. 1970 48⁰/o małżeństw, w 1976 ponad 46⁰/o, a w 1980 prawie 40⁰/o. W tym okresie trwania małżeństwa do najbardziej konfliktowych czynników należą: nadużywanie alkoholu, niedochowanie wierności małżeńskiej, odmiennosc hierarchizowania wartości życiowych, rozbieżność celów stawianych rodzinie itp.

Znaczny odsetek rozwodów przypadał na pary małżeńskie współżyjące z sobą 12—20 lat; w r. 1970 było ich 18,6⁰/o. W r. 1976 odsetek ten wzrósł do ponad 22⁰/o, natomiast w 1978 wrócił do poziomu sprzed ośmiu lat i wyniósł 18⁰/o. Był to trzeci próg małżeńskiego kryzysu w RFN. Głównymi przyczynami zrywania małżeństwa po tak długim wspólnym pożyciu było pragnienie przeżycia drugiej młodości, chęć zawarcia nowego związku małżeńskiego, brak wzajemnej tolerancji oraz mniemanie rozchodzących się małżonków, iż ich dzieci są już „dostatecznie wyrosłe”, aby mogły dojść do pełnej samodzielności pod opieką tylko jednego ze współmałżonków.

Przytoczone rozważania potwierdzają opinię, że najliczniej rozwodzą się pary o krótkim stażu małżeńskim. W RFN w ciągu lat siedemdziesiątych takim krytycznym rokiem był siódmy rok pożycia małżeńskiego. Około połowy małżeństw rozwiedzionych legitymowało się nie wyższym niż siedmioletnim stażem małżeńskim. W r. 1970 odsetek rozwiedzionych małżeństw o stażu małżeńskim nie przekraczającym 7 lat wynosił 51,4⁰/o, a w 1978 równał się 49,1⁰/o. Odsetek rozwiedzionych małżeństw o stażu nie przekraczającym 15 lat wspólnego pożycia wahał się około 80⁰/o.

Wreszcie takich rozwodów, które nastąpiły po wspólnym pożyciu nie większym niż 20 lat było w badanych latach od 80—90% (Por. szeregi skumulowane tab. 7).

Tab. 7. Rozwody w RFN według czasu trwania małżeństwa w latach 1970—1978 (na 100 rozwiedzionych małżeństw)

Divorces in West Germany according to the period of the marriage duration in the years 1970—1978 (for 100 divorced couples)

Czas trwania małżeństwa w latach	Wielkości procentowe			Wielkości skumulowane		
	1970	1976	1978	1970	1976	1978
0—3	22,4	20,3	24,1	22,4	20,3	24,1
4—7	29,0	27,3	25,0	51,4	47,6	49,1
8—11	19,0	18,8	14,9	70,4	66,4	64,0
12—15	11,2	13,3	10,2	81,6	79,7	74,2
16—19	7,4	9,0	7,9	89,0	88,7	82,1
Ponad 20	11,0	11,3	17,9	100,0	100,0	100,0

Źródło: Ch. Höhn, U. Mammey, K. Schwarz: *Die demographische Lage in der Bundesrepublik Deutschland*, "Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft", Heft 2, 1980, tab. 22, s. 167 oraz obliczenia własne.

Należy jednak zauważyć, że w latach siedemdziesiątych kryzys małżeński dotykał również te pary, które współżyły z sobą ponad 20 lat. Rzecz charakterystyczna, że liczby obrazujące udział tych rozwodów wykazywały tendencję rosnącą. I tak, odsetek par małżeńskich, u których decyzje rozvodu zrodziły się dopiero po 20 latach pożycia, wynosił: 11% w r. 1970, 11,3% w 1976 oraz 17,9% w 1978 r. Były to z reguły małżeństwa, które funkcjonowały dotąd, dopóki były dzieci, za które małżonkowie czuli się odpowiedzialni. Gdy dzieci założyły własne „gniazda” i opuściły rodzinny dom, zaistniała pustka i małżonkowie uznali, że życie w pojedynkę jest wartościowsze niż we dwoje. Do tej grupy należały również małżeństwa emerytów, którzy pobierali się w nadziei ominięcia samotności i zabezpieczenia opieki na starość, ale doznali rozczarowania. Często do rozbicia omawianej grupy małżeństw przyczyniały się dorosłe dzieci w obawie o stratę spadku lub utratę opiekuna domu i wychowawcy wnuków.

Bardziej szczegółowe informacje o rozwodach w RFN według czasu trwania małżeństw i wnoszonych powództwach przez rozwodzące się strony dotyczą roku 1980 (tab. 8). Informacje te wykazują, że wśród rozpadających się związków małżeńskich w r. 1980 najliczniej reprezentowane były te, które miały za sobą 4—6 lat wspólnego pożycia. Rozwody tej grupy małżeństw stanowiły 21,6% ogółu rozwodów. W rozpatrywa-

nym roku około połowy małżeństw rozpadało się nie osiągając 10 lat wspólnego pożycia, a więc co drugie małżeństwo nie oparło się rozwodowi w ciągu pierwszych dziesięciu lat wspólnego pożycia.

Tab. 8. Rozwody według czasu trwania małżeństwa i wnoszonego powództwa rozwodowego przez współmałżonków (stan z 1980 r.)

Divorces according to the period of the marriage duration and divorce complaints lodged by the spouses (the state from 1980)

Czas trwania małżeństwa w latach	Liczba rozwiedzionych małżeństw	Wniosek z inicjatywy męża		Wniosek z inicjatywy żony		Wniosek za zgodą obojga		
		Razem	stanowisko żony	Razem	stanowisko męża			
W liczbach absolutnych								
Do 3	12 415	3863	705	3158	7395	1476	5 919	1157
4— 6	20 784	6207	1115	5092	12 694	2684	10 010	1883
7— 9	15 733	4732	877	3855	9532	2096	7436	1469
10—12	12 285	3746	720	3026	7381	1701	5680	1158
13—15	9 844	3038	622	2416	5854	1429	4425	952
16—18	7 950	2450	536	1914	4751	1161	3590	749
19 i więcej	17 211	6446	1865	4581	9080	2529	6551	1685
Razem	96 222	30 482	6440	24 042	56 687	13 076	43 611	9053
Do 3	100,0	31,1	5,7	25,4	59,6	11,9	47,7	9,3
4— 6	100,0	29,9	5,4	24,5	61,1	12,9	48,2	9,1
7— 9	100,0	30,1	5,6	24,5	60,6	13,3	47,3	9,3
10—12	100,0	30,5	5,9	24,6	60,1	13,8	46,3	9,4
13—15	100,0	30,9	6,4	24,5	59,5	14,5	45,0	9,7
16—18	100,0	30,8	6,7	24,1	59,8	14,6	45,2	9,4
19 i więcej	100,0	37,5	10,9	26,6	52,8	14,7	38,1	9,8
Razem	100,0	31,7	6,7	25,0	58,9	13,6	45,3	9,4

Zródło: K. Schwarz: *Bericht 1982 über die demographische Lage in der Bundesrepublik Deutschland*. "Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft", Heft 2, 1982, tab. 21 s. 159.

W r. 1980 zwracał uwagę wysoki odsetek rozwodów małżeństw o ponad 19-letnim pożyciu. W rozpatrywanym roku rozwody tych par, które po 19 latach uznało swój związek małżeński za mało wartościowy i decydowały się na jego zerwanie, wynosił prawie 18%. A zatem w RFN, kruchość związków małżeńskich nie była właściwością jedynie par o relatywnie krótkim okresie wspólnego pożycia, lecz na ryzyko rozpadu były narażone również małżeństwa po długim okresie wspólnego pożycia, a więc małżeństwa, bądź co bądź, życiowo doświadczone.

Z liczb tabeli 8 wynika, że około 60% rozwodów w RFN nastąpiło z powodztwa małzonek, około 30% z powodztwa mężów, a 10% za zgodą obu współmałżonków. A zatem dwa razy więcej kobiet niż mężczyzn inicjowało rozwód. Można więc powiedzieć, że w RFN (zresztą nie tylko w RFN) nastąpiła swoista rewolucja obyczajowa. Jeszcze do niedawna bowiem wystąpienie kobiety o rozwód było szokiem dla otoczenia, obecnie natomiast należy do zjawisk powszechnie praktykowanych. Demografowie i socjologowie w znacznym stopniu wiążą to zjawisko z wyższym wykształceniem oraz statusem społecznym osiąganym przez współczesne kobiety. Ich zdaniem, kobiety z wyższym wykształceniem i o wyższej pozycji społecznej częściej inicjują rozwód, ponieważ mniej rygorystycznie traktują obowiązki małżeńskie i rodzinne, niż kobiety o niskim wykształceniu i niskiej pozycji społecznej.

Na podkreślenie zasługuje fakt, że w czasie przewodów sądowych dwa razy więcej mężczyzn (13,6%) niż kobiet (6,7%) nie wyrażało zgody na rozwód. Przede wszystkim, więcej mężczyzn niż kobiet było przeciwnych rozwodom o dłuższym stażu małżeńskim. Charakterystyczny jest ponadto fakt, że wraz ze wzrostem czasu trwania małżeństwa odsetek zarówno mężczyzn, jak i kobiet, występujących o rozwody, wykazywały dość znaczną stabilność. Z tym jednakże, iż do 19 lat trwania małżeństwa odsetek mężczyzn inicjujących rozwody lekko wzrastał, natomiast procent kobiet występujących o rozwody nieznacznie spadał. Przy czym, zmiany te — co jeszcze raz podkreślamy — wykazywały nader słabe natężenie. Dopiero po 19-letnim pożyciu małżeńskim zaszły bardziej dostrzegalne zmiany w inicjowaniu rozwodów przez współmałżonków. W dalszym ciągu dominowały w tym zakresie kobiety, ale odsetek mężczyzn występujących o rozwód wzrósł do 37,5%, natomiast odsetek kobiet zmniejszył się do poziomu 52,8%, podczas gdy odpowiednie wskaźniki wśród małżeństw o stażu wynoszącym 16—18 lat, równały się: dla mężczyzn 30,8%, a dla kobiet 59,8%.

Z przytoczonych rozważań należałoby wysnuć wniosek, że skoro więcej kobiet niż mężczyzn występowało o rozwód, to kobiety częściej niż mężczyźni były rozczarowane małżeństwem i z tego wyciągały konsekwencje. Można by również mniemać, że mężczyźni bardziej odpowiedzialnie traktowali życie małżeńskie i rodzinne i dlatego więcej rozwagi i wstrzemięźliwości wykazywali w kwestii rozwodów.

Nie ulega wątpliwości, że rozwód należy do tych doświadczeń życiowych, z którego nikt na ogół nie wychodzi bez mniejszych lub większych załamań psychicznych, bez zawodu i rozczarowania. Interesującą jest zatem sprawa, jaka część osób rozwiedzionych wchodzi ponownie w związki małżeńskie. Informują o tym liczby zawarte w tabeli 9.

Tab. 9. Małżeństwa powtórne osób rozwiedzionych
w latach 1966—1980

Second marriages of divorced persons in the years 1966—1980

Rok	Spośród 1 tys. rozwiedzionych zawarło ponowne małżeństwo		Wskaźniki dynamiki			
	mężczyźni	kobiety	jednostawowe		łańcuchowe	
			mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety
1966	790	751	100,00	100,00	—	—
1967	675	745	85,44	99,20	85,44	99,20
1968	727	747	92,03	99,48	107,70	100,27
1969	699	726	88,48	96,67	96,15	97,19
1970	685	715	86,71	95,21	97,99	98,49
1971	658	689	83,29	91,74	96,06	96,36
1972	635	664	80,38	88,42	96,50	96,37
1973	618	644	78,23	85,75	97,32	96,99
1974	610	641	77,22	85,35	98,71	99,53
1975	599	632	75,82	84,15	98,20	98,60
1976	597	631	75,57	84,02	99,67	99,84
1977	625	649	79,11	85,42	104,69	102,85
1978	644	657	81,52	87,48	103,04	94,30
1979	739	726	93,54	96,67	114,75	118,63
1980	696	714	90,38	95,07	94,18	98,35

Źródło: K. Schwarz — *Bericht 1982 über die demographische Lage in der Bundesrepublik Deutschland*, "Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft", Heft 2, 1982, tab. 15, s. 148 oraz obliczenia własne.

W latach 1966—1980 bardzo znaczna część rozwiedzionych mężczyzn i kobiet zawierała ponowne związki małżeńskie. W badanym okresie liczba powtórnych małżeństw osób rozwiedzionych wykazywała dwie przeciwne tendencje, a mianowicie: do r. 1976 malała, a od tego roku do końca lat siedemdziesiątych rosła, przy czym, przez cały okres badawczy wskaźniki ponownych małżeństw, zarówno rozwiedzionych mężczyzn, jak i kobiet, nie przekroczyły poziomu z r. 1966. Warto jednak podkreślić, iż rozwiedzione kobiety były bardziej skore do zawierania ponownych związków małżeńskich, niż rozwiedzeni mężczyźni, o czym świadczą wskaźniki dynamiki o podstawie stałej (1966 = 100). Prawidłowość tę potwierdzają również i wskaźniki natężenia. W r. 1980 na 1000 rozwiedzionych kobiet przypadło 714 rozwódek, które wyszły ponownie za mąż, odpowiedni wskaźnik dla rozwiedzionych mężczyzn równał się 696.

Wydaje się, że wśród kobiet RFN rozwód w badanych latach był bardziej akceptowany, a nawet chyba banalizowany, niż wśród mężczyzn, a być może, iż kobiety bardziej niż mężczyzn przeraziła perspektywa samotnego przejścia przez dalsze życie.

DZIECI Z ROZWIEDZIONYCH MAŁŻEŃSTW

Mnożące się sądownie orzeczone rozwody stają się w RFN powodem coraz szerszego rozprzestrzeniania się zjawiska dezorganizacji życia rodzinnego. Wzrastająca bowiem liczba rozwodów pociąga za sobą systematyczne zwiększanie się liczby małoletnich dzieci pozbawionych rodziny. W wyniku rozwodu „(...) opuszczona strona nie jest jedyną ofiarą rozpadu małżeństwa — pisze nestor polskich demografów E. Rosset — inną najmniej winną ofiarą dramatu rodzinnego jest dziecko, częściej — dzieci.”⁶

Ze wzrostem rozwodów coraz więcej nieletnich dzieci traci rodzinę i niezbędną dla prawidłowego rozwoju psychicznego i uczuciowego atmosferę domową. Wiadomo bowiem, że poza wychowawczą funkcją rodziny nie dopracowano się — jak dotąd — żadnej alternatywnej koncepcji, zapewniającej zaspokojenie podstawowych potrzeb równowagi psychoemocjonalnej oraz gwarantującej wypełnianie roli społecznego wychowania dzieci.

W oparciu o dane zaczerpnięte z tabeli 10 omówimy ewolucję struktury procentowej rozwiedzionych małżeństw w RFN według liczby małoletnich dzieci (poniżej 18 lat). Należy przede wszystkim zwrócić uwagę na fakt, że w ciągu rozpatrywanego okresu ewolucja ta nie miała charakteru jednokierunkowego. Zarysowały się bowiem dwa podokresy. W pierwszym z nich, obejmującym lata 1960—1970, wystąpił spadek odsetka rozwodzących się małżeństw bezdzietnych (z 42,2⁰/o w r. 1960 do 36,3⁰/o w 1970), a tym samym wzrost odsetka rozwodzących się rodzin z dziećmi (z 57,8⁰/o w r. 1960 do 63,7⁰/o w 1970). W drugim zaś podokresie, tzn. w latach 1970—1980, miał miejsce wzrost odsetka rozwodzących się małżeństw bezdzietnych z 36,3⁰/o w r. 1970 do 47,1⁰/o 1980, przy równoległym spadku odsetka rozwodzących się rodzin z dziećmi z 63,7⁰/o w r. 1970 do 52,9⁰/o w 1980. Oznaczało to, że w tym dziesięcioleciu, w ogólnej liczbie rozwodów zyskiwały na sile rozwody małżeństw bezdzietnych. Rzecz jasna, iż taki objaw należałoby uznać za zjawisko „quasi pozytywne” gdyby nosiło ono cechy trwałości, a nie efemeryczności.

Średnio biorąc, około jednej trzeciej ogólnej liczby zdeintegrowanych małżeństw stanowiły rozwody rodzin wychowujących jedno dziecko, przy czym, frakcja rozwodów tej grupy rodzin wykazywała w ciągu całego okresu niewielką tendencję spadkową. Jeżeli w r. 1960 rozwody omawianej grupy małżeństw stanowiły 34,7⁰/o ogółu rozwiedzionych, to w r. 1980 odsetek ten zmniejszył się do 31,2⁰/o.

W ciągu badanych lat pewien wzrost wykazywał udział rozwiedzionych małżeństw, wychowujących dwoje dzieci, z tym jednak, że do po-

⁶ Por. Rosset: *op. cit.*, s. 270.

Tab. 10. Rozwody w RFN według liczby małoletnich dzieci w latach 1960—1980

Divorces in West Germany according to the numbers of children under age in the years 1960—1980

Lata	Rozwody ogółem	z tego rozwody według liczby dzieci					
		0	1	2	3	4	5 i więcej
w liczbach bezwzględnych							
1960	48 878	20 635	16 975	7550	2484	813	416
1962	49 521	20 543	17 527	9187	2470	816	497
1964	55 710	22 079	19 637	7661	3016	1070	719
1966	58 744	22 782	20 201	10 194	3533	1149	856
1968	65 264	24 091	22 346	11 828	4285	1558	1126
1970	76 520	27 764	25 819	14 551	5124	1836	1426
1972	86 614	32 190	28 597	16551	5798	2043	1435
1974	98 584	37 760	31 802	18 853	6341	2255	1573
1976	108 252	45 263	34 438	19 287	6138	1931	1201
1978	32 462	19 326	7 541	3958	1143	310	184
1980	96 222	45 344	30 011	15 641	3868	954	404
wskaźniki struktury							
1960	100,0	42,2	34,7	15,4	5,1	1,7	0,9
1962	100,0	41,5	35,4	15,5	5,0	1,6	1,0
1964	100,0	39,6	35,2	16,5	5,4	1,9	1,3
1966	100,0	38,8	34,4	17,4	6,0	2,0	1,5
1968	100,0	36,9	34,2	18,1	6,6	2,4	1,7
1970	100,0	36,3	33,7	19,0	6,7	2,4	1,9
1972	100,0	37,2	33,0	19,1	6,7	2,4	1,7
1974	100,0	38,3	32,3	19,1	6,4	2,3	1,6
1976	100,0	41,8	31,8	17,8	5,7	1,8	1,1
1978	100,0	59,5	23,2	12,2	3,5	1,0	0,6
1980	100,0	47,1	31,2	16,3	4,0	1,0	0,4
wskaźniki dynamiki							
1960	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1962	101,3	99,6	103,3	101,5	99,4	100,4	119,5
1964	114,0	107,0	115,7	121,7	121,4	131,6	172,8
1966	120,2	110,4	119,0	135,0	142,2	141,3	205,8
1968	133,5	116,7	131,6	156,7	172,5	191,6	270,7
1970	156,6	134,5	152,1	192,7	206,3	225,8	342,8
1972	177,2	156,0	168,5	219,2	233,4	251,3	344,9
1974	201,7	183,0	187,3	249,7	255,3	277,4	378,1
1976	221,5	219,4	202,9	255,5	247,1	237,5	288,7
1978	66,4	93,7	44,4	52,4	46,0	38,1	44,2
1980	196,9	219,7	176,8	207,2	155,7	117,3	97,1

Zródło: Ch. Höhn: *Rechtliche und demographische Einflüsse auf die Entwicklung der Ehescheidung seit 1946*, "Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft", Heft 3/4, 1980, tab. 10, s. 363 oraz obliczenia własne.

łowy lat siedemdziesiątych wzrost tego udziału był dość znaczący. W r. 1960 udział rozwiedzionych rodzin z dwojgiem dzieci wynosił 15,4%, natomiast w 1974 wzrósł do poziomu 19,1%. Od momentu wprowadzenia nowego prawa rozwodowego, tj. od 1 VII 1977, nastąpiło obniżenie się frakcji rozwodów grupy małżeństw dwudziennych z 15,8% w r. 1977 do

12,2⁰% w 1978. Spadek tego udziału miał jednak charakter przejściowy. Już bowiem w r. 1980 udział rozwodów rodzin dwudziennych w globalnej liczbie rozwodów wzrósł do poziomu 16,3⁰%.

W badanym okresie zmniejszyła się również frakcja rozwodzących się małżeństw z trojgiem i czworgiem dzieci. Udział rozwodów małżeństw z trojgiem dzieci spadł z 5,1⁰% w r. 1960 do 4⁰% w roku 1980, natomiast udział rozwodzących się rodzin z czworgiem dzieci zmniejszył się z 1,7⁰% (1960) do 1⁰% (1980).

W latach 1960—1980 zdarzały się w RFN również i rozwody małżeństw wychowujących pięcioro i więcej małoletnich dzieci. Oczywiście ta grupa rozwodzących się rodzin, stanowiła w strukturze rozwodów najmniejszy odsetek, niemniej jednak odsetek nader istotny z uwagi na wielodzietność tych rodzin, a tym samym dużą liczbę pozostawionych „sierot rozwodu” („Scheidungswaisen”) ⁷. Warto odnotować, że w pierwszym dziesięcioleciu (1960—1970) udział rozwodów tej grupy rodzin wzrósł dokładnie o 1⁰%, a w następnym dziesięcioleciu (1970—1980) spadł o 1,5⁰% (tab. 10).

Nieco uwagi należy poświęcić dynamice rozwodów w RFN według liczby małoletnich dzieci. Aby ominąć nietypowe dla normalnego rozwoju deformacje, spowodowane czynnikiem legislacyjnym, ukażemy tę dynamikę w latach 1960—1976. Z obliczeń zamieszczonych w tabeli 10 wynika, iż w ciągu tych lat rozwody małżeństw bezdzietnych wzrosły około 2,2 razy. Rozwody rodzin z jednym dzieckiem uległy podwojeniu, natomiast rozwody rodzin z dwojgiem i trojgiem dzieci wzrosły 2,5-krotnie. Liczba rozwodów rodzin mających czworo nieletnich dzieci podniosła się o 137,5⁰%. W rozpatrywanym okresie największy wzrost liczby rozwodów odnotowano w grupie rodzin wychowujących pięcioro i więcej dzieci. Nastąpiło tu prawie potrojenie rozwodów (288,7⁰%). Tak poważny wzrost rozwodów rodzin, które miały pięcioro i więcej dzieci, daje powód do największej troski i rodzi pilną potrzebę przeciwstawienia się tej negatywnej tendencji w życiu małżeństwa i rodziny.

W r. 1980 sklasyfikowano w RFN rozwody według liczby małoletnich dzieci i długości trwania małżeństwa w rocznych odstępach czasowych. Tak pogrupowane rozwody w przeliczeniu na 100 rozwiedzionych małżeństw zawiera tabela 11. Z danych tej tabeli wynika ogólna prawidłowość, iż w miarę wzrostu lat trwania małżeństwa malała częstość rozwodów małżeństw bezdzietnych przy jednoczesnym wzroście rozwodów rodzin posiadających małoletnie dzieci.

⁷ E. Rosset stwierdza, że los dzieci z rozbitych małżeństw jest w wielu przypadkach podobny do losu dzieci osieroconych wskutek śmierci jednego z rodziców. Por. Rosset: *op. cit.*, s. 270. Charlotte Höhn dzieci z rozwiedzionych małżeństw nazywa „sierotami rozwodów” (Scheidungswaisen). Por. Höhn: *op. cit.*, s. 361.

Tab. 11. Rozwody w RFN według liczby małoletnich dzieci i czasu trwania małżeństwa (stan z r. 1980)
 Divorces in West Germany according to the numbers of children under age and the marriage duration (the state from 1980)

Okres małżeństwa w latach	Rok zawarcia małżeństwa	Na 100 rozwiedzionych małżeństw przypadło				Dzieci na 100 rozwiedzionych małżeństw
		bezdzietych	z jednym dzieckiem	z dwojgiem dzieci	z trojgiem i więcej dzieci	
Poniżej 1	1980	95,0	5,0	—	—	5
1	1979	88,0	11,0	0,8	0,2	13
2	1978	78,5	19,6	1,7	0,2	24
3	1977	71,3	25,9	2,5	0,3	32
4	1976	64,6	30,0	4,8	0,6	42
5	1975	59,6	32,2	7,2	1,0	50
6	1974	56,3	34,0	8,7	1,0	55
7	1973	52,8	34,2	11,4	1,6	62
8	1972	46,7	36,6	14,0	2,7	73
9	1971	42,4	36,7	17,3	3,6	83
10	1970	35,0	39,6	20,8	4,6	96
11	1969	32,1	38,3	23,5	6,1	105
12	1968	27,4	37,8	27,1	7,7	117
13	1967	23,5	36,3	31,0	9,2	129
14	1966	22,1	33,7	33,1	11,1	137
15	1965	19,3	32,3	35,6	12,8	146

Źródło: K. Schwarz — *Bericht 1982 über die demographische Lage in der Bundesrepublik Deutschland*, "Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft", Heft 2, 1982, tab. 23 ss. 161—162.

Przed upływem jednego roku pożycia małżeńskiego na 1 tys. rozwodów — 950 małżeństw bezdzietnych i 50 małżeństw mających jedno dziecko podjęło decyzję rozwiązania małżeństwa drogą rozwodową. Po pięciu latach trwania związku małżeńskiego na 1 tys. rozwiedzionych małżeństw przypadało: 596 rozwiedzionych małżeństw bezdzietnych, 322 rozwiedzionych małżeństw z jednym dzieckiem, 72 rozwody małżeństw dwudzietych oraz 10 rozwodów małżeństw, które wychowywały troje i więcej nieletnich dzieci. Po dziesięciu latach stażu małżeńskiego na 1 tys. rozwiedzionych małżeństw przypadło: 350 rozwodów małżeństw bezdzietnych, 396 rozwiedzionych rodzin z jednym dzieckiem, 208 rozwiedzionych rodzin z dwojgiem dzieci oraz 46 rozwiedzionych rodzin, mających troje i więcej dzieci. Wreszcie po 15 latach trwania pożycia, na 1 tys. rozwiedzionych małżeństw przypadało: 193 rozwody bezdzietnych, 323 rozwodów rodzin z jednym dzieckiem, 356 rozwodów rodzin mających dwoje dzieci oraz 128 rozwodów rodzin wychowujących troje i więcej nieletnich dzieci. Wymienione grupy małżeństw uznały, iż po 15 latach, dalsze utrzymywanie związku małżeńskiego stało się niemożliwe, co zostało potwierdzone prawomocnie orzeczonymi rozwodami.

Wraz z wydłużaniem się czasu trwania związków małżeńskich i zwiększeniem się częstości rozwodów rodzin obarczonych dziećmi wzrastała przeciętna liczba dzieci małoletnich na 100 rozwiedzionych małżeństw. Jeżeli przed ukończeniem jednego roku trwania pożycia na 100 rozwiedzionych małżeństw przypadało średnio 5 nieletnich dzieci, to po pięciu latach średnia ta wzrosła dziesięciokrotnie i wynosiła 50 dzieci, po dziesięcioletnim okresie trwania małżeństwa wzrosła do 96 dzieci, a po piętnastu latach średnia liczba dzieci dotkniętych sieroctwem rozwodowym osiągnęła poziom 146 dzieci.

Zjawisko rozwiedzionych rodzin z nieletnimi dziećmi oraz liczbę nieletnich dzieci z rozbitych rodzin w RFN w ciągu lat 1960—1980 ilustrują liczby tabeli 12.

Tab. 12. Małoletnie dzieci rozwiedzionych małżeństw w RFN w latach 1960—1980
Children under age of the divorced couples in West Germany in the years 1960—1980

Lata	Rozwody rodzin z nieletnimi dziećmi			Liczba dzieci rozwiedzionych małżeństw	
	razem	udział procentowy ^a	wskaźniki dynamiki	razem	wskaźniki dynamiki
1960	28 243	57,8	100,0	45 192	100,0
1961	28 378	57,6	100,5	45 778	101,3
1962	28 978	58,5	102,6	46 406	102,6
1963	30 200	59,4	106,9	49 130	108,7
1964	33 631	60,4	119,1	55 509	122,8
1965	35 708	60,8	126,4	59 827	132,4
1966	35 962	61,2	127,3	60 749	134,4
1967	39 339	62,6	139,3	67 906	150,3
1968	41 173	63,1	145,8	71 573	158,4
1969	45 757	63,3	162,0	80 001	177,0
1970	48 756	63,7	172,6	86 057	190,4
1971	51 132	63,6	181,0	90 245	199,7
1972	54 424	62,8	192,7	95 702	211,8
1973	56 195	62,3	199,0	98 536	218,0
1974	60 824	61,7	215,4	106 725	236,2
1975	62 870	58,9	222,6	107 216	237,2
1976	62 989	58,2	223,0	105 967	230,8
1977	40 058	53,7	141,8	64 433	124,1
1978	13 136	40,5	46,5	21 162	46,8
1979 ^b	38 314	48,2	135,7	50 067	110,8
1980	50 878	52,9	180,1	78 972	174,7

^a udział liczby rozwodów rodzin mających nieletnie dzieci w ogólnej liczbie rozwodów;

^b wielkości interpolowane.

Źródło: Obliczenia własne w oparciu o dane tab. 11.

Szczególnie ważnym aspektem sprawy rozwodów są dzieci z rozwiedzionych małżeństw. Z badań zachodnioniemieckich wynika, że w RFN liczba dzieci z rozwiedzionych małżeństw w piętnastoleciu 1960—1975 stale rosła. W r. 1960 liczba dzieci z rozbitych rodzin wynosiła ponad 45 tys., w 1965 dochodziła do 60 tys., w 1970 przekroczyła 86 tys., by w r. 1975 osiągnąć poziom ponad 107 tys. W stosunku do r. 1960 liczba dzieci z rozwiedzionych małżeństw wzrosła więc o ponad 137⁰/_o.

W ostatnich pięciu latach nastąpiły znaczne wahania liczby dzieci z rozwiedzionych małżeństw. Początkowo nastąpił silny spadek, który osiągnął swoje minimum w r. 1978 wynoszące 21,2 tys. dzieci, a w dwóch końcowych latach zaznaczył się ponowny wzrost; w r. 1980 liczba tej grupy dzieci dochodziła do 78 tys. Wahania te były następstwem zmian w liczbie rozwodów, które po wprowadzeniu nowego prawa rodzinnego gwałtownie zmalały (zwłaszcza w r. 1978), a potem zaczęły wzrastać.

Nietrudno obliczyć, że w latach 1960—1980 ogólna liczba „sierot rozwodowych” („Scheidungswaisen”) zwiększyła się w RFN o dalsze 1 487 153 dzieci. A więc w ciągu rozpatrywanych lat niemal 1,5 mln nieletnich dzieci stało się w RFN „(...) ofiarami lekkomyślności czy nieodpowiedzialności swych rodziców”.⁸ Wymowa przytoczonych liczb jest wręcz alarmująca i wywołuje pilną potrzebę budzenia wrażliwości społecznej na patologiczny problem nietrwałości rodziny i będący jej konsekwencją problem nieletnich dzieci, które padają ofiarą dezintegracji małżeństw.

Narastające zjawisko rozwodów rodzin z małoletnimi dziećmi, stało się w RFN bardzo poważnym problemem społecznym, który budzi troskę i niepokój przede wszystkim dlatego, iż w relatywnie niedługim okresie około 1,5 mln dzieci utraciło bliski kontakt z jednym z rodziców, skutkiem tego została przerwana lub poważnie ograniczona więź uczuciowa tych dzieci z rodziną. Wiadomo, że rozejście się rodziców bywa z reguły szokiem uczuciowym dla dzieci i nie pozostaje bez ujemnego wpływu na ich normalny rozwój psychiczny.

ZAKOŃCZENIE

Wzrastająca liczba rozwodów staje się w RFN poważnym problemem społecznym. Zjawisko rozwodów wywołuje bowiem wiele zagadnień natury demograficznej, prawniczej, socjologicznej, psychologicznej i moralnej.

Skutki rozwodów w najbardziej dostrzegalnej formie dają się zaobserwować w dziedzinie zjawisk demograficznych, głównie zaś w procesie

⁸ Rosset: *op. cit.*, s. 278.

reprodukcji ludności. Rozwód to czynnik ujemnie wpływający na rozrodność, a tym samym na przyrost naturalny. Często wtórne małżeństwa pozostają bez dalszego potomstwa, ponieważ istnieją bądź zobowiązania finansowe (alimenty) wobec dzieci z poprzedniego małżeństwa (lub małżeństw), bądź też różnice wieku między dziećmi stają się tak duże, iż kobiety nie decydują się na rodzenie dalszego potomstwa.

W zjawisku masowego występowania rozwodów tkwi zagrożenie spoiwości i trwałości rodziny. Powoduje to bardzo niekorzystne reperkusje zarówno w skali indywidualnej, jak i społecznej. Zjawisko rozwodów wywołuje przede wszystkim niestabilność rodziny oraz staje się powodem jej deformacji. W tym zakresie należy przede wszystkim upatrywać negatywnej roli rozwodów, ponieważ rodzina jest nie tylko konkretnym środowiskiem społecznym i wychowawczym, ale także określoną wartością społeczną. Nie ulega wątpliwości, że istnieje związek pomiędzy przejawami patologii społecznej a rosnącą liczbą dzieci z rozbitych rodzin. W warunkach bowiem rozkładu rodziny osobowość wychowywanych dzieci ulega niekorzystnym zniekształceniom. Badania naukowe potwierdzają związek między przestępczością, chorobami psychicznymi i wykolejeniem dzieci a rozkładem pożycia ich rodziców.⁹

Z ujemnej oceny zjawiska rozwodów nie należy jednak wyciągać wniosku, iż instytucja rozwoju jest zbędna. W wielu bowiem przypadkach rozwód może spełniać rolę czynnika uspokajającego i oczyszczającego uciążliwą atmosferę życia rodzinnego. Dotyczy to zwłaszcza takich sytuacji, gdy rozwód poprzedza trwały i zupełny rozkład małżeństwa lub gdy dotychczasowemu życiu rodzinnemu towarzyszy wręcz tragiczna atmosfera domowa (awantury pijackie, maltretowanie i poniżanie współmałżonka oraz dzieci). Prawo rodzinne wychodzi bowiem z założenia, iż nie można dręczyć ludzi przez utrzymywanie dawno zerwanych związków małżeńskich.

РЕЗЮМЕ

Исследования процесса распада браков в ФРГ, проводимые в статье, охватывают главным образом годы 1960—1980. Представлен как распад браков по естественным причинам, так и вследствие разводов, оформленных в судебном порядке. Особое внимание уделяется процессу распада браков вследствие разводов. В статье представлена эволюция разводов, их структура и интенсивность, отношение разводов к заключаемым бракам. Большое внимание уделено продолжительности браков до развода: выделены кризисные периоды супружества („пороги кризиса супружества”), подробно обсуждены причины их появления. Прослеживаются также вторичные браки разведенных с разграничением по

⁹ Por. Rosset: *op. cit.*, ss. 271—272.

признаку пола. Экспонируется проблема несовершеннолетних детей из разведенных семей, для чего дается характеристика разводов по числу малолетних детей и продолжительности существования семьи. Процесс разводов в ФРГ показан на фоне эволюции разводов в Польше и некоторых других странах Европы.

Summary

The present paper characterizes the process of disintegration of marriages in the Federal Republic of Germany. Investigations covered the period of the years 1960—1980. The problem of the break-up of marriages because of natural causes and as the result of legally adjudicated divorces was presented. The problem of the duration of marriages before a divorce was given special attention. The most frequent periods of the crisis of the married state (so-called "thresholds of the conjugal crisis") with detailed causes of their occurrence were presented. Second marriages of divorced people were characterized according to the sex. The problem of juvenile children was given most emphasis; divorces were characterized by the number of children under age and by the period of the family life. The process of divorces in the Federal Republic of Germany was presented against the background of the evolution of divorces in Poland and in selected countries of Europe

